

פתיחה להוצאה החדשה

י'שתבח ה'בורא ו'יתעלה ה'יוצר, אודה ה' בכל לבב בסוד ישרים ועדה שהחיינו וקימנו והגיענו ועזרנו להגיש לפני רבנן ותלמידיהון עריכת מחדש של הספר שיצא ראשון מרבני ג'רבא כשנדפס בליוורנו שנת ה'תקכ"ב, הלא הוא ספר **"תולדות יצחק"** חידושים ומאמרים ולבושים על רוב מסכתות הש"ס. אשר מחזה שדי יחזה בהוצאה חדשה בתכלית היופי וההידור, אחרי הרבה השתדלות לתקן השגיאות הרבות שנפלו בהוצאה הראשונה בליוורנו שנת ה'תקכ"ב. הספר הקדוש הזה חובר על ידי מר זקינו חד מן קמאי ראשונים כמלאכים, החכם השלם, הדיין המצויין, כבוד מורינו הרב **רבי יצחק חדאד** זלה"ה, מדייני ג'רבא הראשונים במאה החמישית לאלף הששי, במותב תלתא כחדא עם ראב"ד מקודש כבוד מורינו הרב רבי אהרן פרץ ועמיתיו החתומים אתו בהסכמה לספר הזה.

הספר הזה הוא שני בסדרא מהספרים הראשונים מרבני ג'רבא, שיצאו על ידי המכון, **"נטע שעשועים"** נתיבות. להוצאת והאדרת ספרי רבני ג'רבא ותוניס הראשונים. ע"ש מר זקני הרה"ג החסיד החה"ש כמוה"ר רבי ישועה חדאד זצוק"ל הרב המחבר ספר השעשועים על על התנ"ך ועוד.

הספר הראשון שיצא בהוצאת המכון היה ספר קרני ראם על הרא"ם וספר זרע יצחק על התנ"ך, למוה"ר הרב המחבר ז"ל שהוצאנו לאור מחדש בשנה שעברה ה'תשס"א, וב"ה שה' נתן את חן הספר בעיני כל רואיו ונתקבל בברכה בין כל שדרות הצבור וכולם דשין בו ומוצאים בו טעם לשבח, כיאות לספרי הראשונים זלה"ה.

והנה הספר הקדוש הזה כשנדפס בליוורנו שנת תקכ"ב הרבה היו דשין בו, ובעיקר מוזכר הרבה בספר כסא רחמים לנכדו רבי רחמים חורי הראשון, וכן מזכירו עשרות פעמים נינו הרב מנחם חורי בספרו שערי ניחומים, וכן הוזכר עשרות פעמים בספר תרומת הדשן להרב צמח כהן בן דורו, והנה היום מאז שנדפס פעם ראשונה אול הספר מן השוק ולא מצוי בהישג יד בין תלמידי החכמים, אשר על כן לכבוד התורה וכבוד מר זקני הרב המחבר זלה"ה אמרתי להוציאו לאור ולהעריך אותו מחדש באותיות חדשות כי מלבד בדפוס הראשון שנדפס היה באותיות קטנות ומחוקות שילאה בהן עין הקורא, [בדפוס הראשון היה בו קפ"ב

דפים טורים כפולים פורמט קטן, ראה דוגמא בתחילת הספר בראשית]. גם כן נפלו בו טעויות דפוס למכביר, לזה מצאתי לנכון לעבור על כולו מחדש, ואחרי ההעתקה מסרתי אותו לידידנו איש כלבבי, ליש ולביא, דייק וגריס, ידידנו היקר כבוד רבי יהושע אביעזרזי הי"ו לעבור עליו לעשות השואה בין ההעתקה החדשה ובין המקור, והתחלתי להעריכו ולהגיהו, ולאחר שגמרתי ברכות שבת עירובין, אמרתי לעצמי טובים השנים מן האחד, והחוט המשולש לא במהרה ינתק, ואז חילקתי שאר המסכתות בין כמה אברכים מופלגים רובם בוגרי ישיבת כסא רחמים תכב"ץ לעבור עליו ראשונה, ואכן ה' נתן את חן הספר בעיני האברכים היקרים, ולכבוד התורה ולכבוד הרב המחבר זצוק"ל נענו לבקשתי, ועשו כולם עבודת קדש, וכל התיקונים וההגהות שהעירו מסומנים בסוגריים באותיות קטנות, או שכתוב מפורש בסוף ההגה שם הרב המגיה, (ראה רשימת האברכים הי"ו בסוף הפתיחה הערה 4) ולאחר זה בעה"ו עברתי עוד הפעם על כל החומר, ותיקנתי מה שנלע"ד עוד לתקן ולציין המקורות, ודרך אגב היו כמה הערות כדרכה של תורה, פעם בארוכה ופעם בקצרה, והכל לפי הזמן ולפי עומק המושג וקוצר השגתי, וכן אחרי ההגה האחרונה בדקנו ועשינו עבודת נמלים לבדוק בכסא רחמים ושערי ניחומים בכל שמונת כרכיו, וכן בתרומת הדשן על ששת כרכיו, כל מקום שהזכירו את הספר הזה במפורש, וצינתי את זה בסוף כל דיבור¹, ויתכן שיש מקומות שהתייחסו לדבריו

1. לטובת הקוראים שלא להצטרך לחפש בכל הספר הנני מציין ומסכם גם כאן בקצרה המקומות והמסכתות שמזכירים את ספר תולדות יצחק בספרים הנ"ל.

מסכת ברכות, שבת, עירובין. לא ראיתי שהזכירו אותו אפילו פעם אחת, גם בתרומת הדשן הוזכר רק פעם אחת בעירובין דף ס"ג ע"א בד"ה ושלא בפניו בזה"ל; והנה מהרי"ח פירש בזה פירוש נכון ועיין עליו.

מסכת פסחים. ראיתי שכסא רחמים מזכירו ארבע עשרה פעמים, והם; (1) דף מ"ט ע"א, (2) ס"ד ע"א, (3) ע"ו ע"ב, (4) פ"א ע"א, (5) צ"ו ע"ב בזה"ל; הקשה מורי זקני בספר תולדות יצחק, (6) ק' ע"ב, (7) ק"א ע"ב בשני מקומות, (8) ק"ב ע"ב בזה"ל ומ"ש מורי זקני בספר תולדות יצחק משם רבו אני תמיה עליהם וכו', (9) ק"ג ע"ב, (10) ק"ד ע"א וע"ב, ושם בע"א כותב בזה"ל; בספר תולדות יצחק הגיה וכו' וכן ראיתי בגמ' ישנה של מורי הרב, שמחק והגיה תנא וכו' וכנראה שהתכוון על רבי אהרן פרץ שמזכירו בשם מורי בכמה מקומות. (וע"ע בכסא רחמים חגיגה ד' ע"א ובנויר דף מ"ה ע"א). (11) ק"ה ע"א, (12) ק"ז ע"א.

מסכת יומא. הרב תרומת הדשן מזכירו פעם אחת דף כ"ג ע"א, ובשערי ניחומים מזכירו שמונה עשרה פעמים, (1) דף כ' ע"א בזה הלשון עיין למו"ר זקן אבי הרב תולדות יצחק וכו', (2) כ"ד ע"א, (3) ל' ע"א,

מבלי להזכירו לא צוין. וכן יתכן בכמה מקומות נגעו במה שכתבתי, בכל זאת משנה ראשונה לא זזה ממקומה, וכלל נקוט כל מה שחתום בסוף ההערה י, מחוקקי, או שמתוקן באותיות רגילות של הספר עם סוגרים מרובעות ממני יצאו הדברים. ויהי רצון שהשי"ת יעזורנו שלא יארע דבר תקלה לא על ידי ולא על ידי אחרים, ואל תצל מפינו דבר אמת, כי ה' יתן חכמה מפיו דעת ותבונה.

(4 ל"ג ע"ב 5 ל"ה ע"ב, 6 ל"ח ע"א שלוש פעמים וכותב שם בזה הלשון; ועיין להריטב"א ז"ל ולהרב תולדות יצחק להחוי"ש רבי יצחק חדאד זקן אבי שכי"כ, 7 ל"ט ע"א בשני מקומות ושם כותב בזה"ל ועיין להרב תולדות יצחק שנדפס מחדש ממש, 8 מ"ד ע"א, 9 ס"א ע"א ואני הכותב לא מצאתי דברים אלו בתולדות יצחק, 10 ס"ז ע"ב בשני מקומות, 11 ע"ו ע"א, 12 פ"ב ע"א בשני מקומות ולא מצאתים בתולדות יצחק שלפני, ויתכן שהיה לפניו כת"י עצמו ונשמטו משום מה בדפוס, וכן משמע גם ממה שצינתי שבדף ל"ט מציין שנדפס מחדש ולפני זה מזכירו שמונה פעמים, אלא נראה שבתחילה הזכירו מעצם הכת"י. 13 פ"ג ע"ב.

מסכת סוכה. מוזכר בכסא רחמים ארבע פעמים, 1 בדף י"ח ע"א, 2 כ"ב ע"א, 3 כ"ג ע"א, 4 מ"ח ע"א ושם הוא כותב, וכן כתב מורי זקני בכת"י. ובשערי ניחומים מזכירו שלוש פעמים 1 דף ז' ע"א, 2 דף ט' ע"א, 3 כ"ז ע"ב. ובתרומת הדשן פעם אחת דף כ"ג.

מסכת ביצה. מוזכר בתרומת הדשן שבע פעמים, 1 ה' ע"א, 2 ט' ע"ב, 3 ט"ו ע"ב, 4 כ"ד ע"א, 5 כ"ו ע"ב, 6 כ"ז ע"ב בשני מקומות.

מסכת מועד קטן. בכסא רחמים מוזכר פעם אחת דף י"ח ע"א.

מסכת חגיגה. בכסא רחמים מוזכר שלוש פעמים, 1 דף ד' ע"א ושם כותב; ראיתי בספר תולדות יצחק שכתב קרוב לזה משם מורינו וכו' עכ"ל וכוונתו על מוה"ר רבי אהרן פרץ ז"ל. 2 דף ו' ע"א, 3 דף י"ג ע"א, 3 דף י"ט ע"ב.

מסכת כתובות. בתרומת הדשן מוזכר פעם אחת דף ב' ע"א.

מסכת נזיר. בכסא רחמים מוזכר ארבע פעמים, 1 דף ל"ח ע"ב, 2 מ"ה ע"א, 3 מ"ז ע"א, 4 מ"ח ע"ב. ובתרומת הדשן מוזכר ארבע פעמים 1 דף ט' ע"א, 2 ל"ח ע"ב, 3 מ"ח ע"ב, 4 נ"ח ע"ב.

מסכת סוטה. בכסא רחמים מוזכר ארבע פעמים, 1 ד' ע"א, 2 ז' ע"א, 3 ח' ע"ב, 4 מ"ז ע"א. ובתרומת הדשן מוזכר שש פעמים 1 ד' ע"א, 2 ז' ע"א, 3 ז' ע"ב, 4 ח' ע"ב, 5 י' ע"ב, 6 י"ב ע"א, 7 מ"ז ע"ב.

מסכת גיטין. בתרומת הדשן מוזכר פעם אחת דף נ"ד.

מסכת קידושין. בכסא רחמים מוזכר פעם אחת דף ט"ל ע"ב. וכן בתרומת הדשן פעם אחת דף נ"ז ע"א.

מסכת בבא קמא. בכסא רחמים מוזכר שמונה פעמים, 1 ט"ז ע"ב, 2 י"ח ע"א, 3 י"ג ע"א, 4 כ"ד ע"א, 5 ל"ב ע"ב, 6 ל"ה ע"א, 7 נ' ע"א, 8 ס' ע"ב.

מסכת סנהדרין. מוזכר בכסא רחמים פעם אחת דף מ"ז ע"א.

והנה דרך אגב בלימודי בספר הקדוש הזה נתתי את לבי לרשום ולציין, כמה נקודות על דרך לימוד של הראשונים, בדברים שלא רגילים ללמוד בשיטה הזאת היום. והנני מציין אותם אחת לאחת, אף שידוע ששיטת הלימוד בתקופה שאח"כ פשטה ולבשה צורה, (עיין בזה בספר מידות הרחמים למורי רבי מוהרב"ס נר"ו ריש פרק א', וכן בפתיחה לכסא רחמים פסחים ועוד.) מ"מ מה שצינתי השתדלתי להביא סמוכים לשיטת האלו מפי סופרים וספרים וזה החלי;

דרך לימוד הראשונים בפירוש רש"י ז"ל.

אמר הכותב ברצוני להתייחס במאמר זה מה שדרך מורינו הרב המחבר ז"ל לפרש בספרו עשרות פעמים, בכל מקום שרש"י מציין מקור פסוק מסוים בתנ"ך, או לפעמים לציין לקמן בהאי פירקא (ראה אות א' בהערה) להסביר כוונתו על דרך הפלפול והדרש, וכן מה שדרכו בעשרות מקומות להסביר בהרבה מקומות במשנה במקום שהקושיא בולטת שדרך רש"י ז"ל לומר מפרש בגמ', שואל מה בא רש"י לומר הרי זה כתוב סמוך בגמ', וכן מה שדרכו לפרש הקושיא הנעלמת ברש"י שכבר התייחסתי לזה בסוף פתיחתי לספרו קרני ראם על הרא"ם ז"ל. ואפתח דברי בכמה לשונות שמהם רואים כמה גדלה הערכת הראשונים לפירוש רש"י הקדוש ז"ל, שראו דבריו כדברי האורים ותומים, וכמו שנאמרו ברוח הקדש, ומזה אולי יפתח לנו צוהר קטן להבין את גישתם ולימודם בפירוש רש"י ז"ל. וכך כותב הרב המחבר בחידושי לסנהדרין (דף ק"ב ע"ב ד"ה א"ר נחמן) על דברי הרב באר שבע ז"ל שכתב על רש"י איך פה קדוש יאמר דבר זה וכו', כותב עליו מוה"ר ההמ"ח בזה הלשון; ולפי עניות דעתי נראה לי לומר שאין כאן תמיהא על דברי רש"י ז"ל וכו', שכל דבריו ברוח הקודש נאמרו דחכם עדיף מנביא וכו' עכ"ל. ושם בסנהדרין (דף ק"ט ע"ב ד"ה ת"ר) כותב על דברי הרב בעל שנות חיים ז"ל, בזה"ל; ובזה וכו' לבלי חוק על רש"י מאור הגולה ז"ל שממיו כל העולם שותים וכו'. וכדברים האלה כותב מרן החיד"א שחי כמעט דור אחד אחרי מוה"ר הרב המחבר (מרן החיד"א נולד שנת תפ"ד ונ"ע י"א אדר תקס"ו, חמשים שנה אחר פטירת מוה"ר ההמ"ח ז"ל), כותב בספרו שם הגדולים (מערכת גדולים אות ש' ד"ה ושמעתי), וז"ל; ושמעתי מפה קדוש רב מופלג שקבל מרבו דרש"י התענה תרי"ג תעניות קודם שכתב פירוש התורה וכו', ומביא עוד מספר מאמר העיתים שרש"י כתב פירושו על פי הסוד ויש בדבריו רזין עילאין ולכן התענה תרי"ג תעניות ומשה רבינו אמר לו אשריך וכו' עכ"ל. ובאמת אין צורך להאריך בזה שלמפורסמות אין צריך ראיה, וכבר ידוע זה מפי סופרים וספרים.

ציוני המקראות בפירוש רש"י.

והנה מה שהארכתי לגבי ערך פירוש רש"י בלי ספק זה הסיבה שבספר הזה בכמה מקומות מסביר בדרך פלפול ודרש למה רש"י מציין מקומו של הפסוק, בטענה דזיל קרי ביה רב כלשונו ז"ל. ולתועלת הקורא הינם מצויינים למטה בהערה אחת לאחת². והאמת אומר כי בתחילה השתוממתי על המראה, שלע"ד

2. (א) בשבת (דף נ"ד ע"א) פירש רש"י בד"ה ויקרא להן, בכ"ב עיר שנתן שלמה משתעי קרא ע"כ וכתב עליו מוה"ר המחבר ויש לראות אמאי אצטריך רש"י לבאר ענין זה והוא פשוט לדרדקי ביה רב. והחכם רבי אהרן פרץ יצ"ו אמר וכו' עכ"ל. ועיין בתרומת הדשן לרבי צמח כהן מה שכתב על זה. ואגב נציין דבשבת דף נ"ג ע"א ברש"י הראשון ד"ה מתני' נמי דייקא, לקמן בהאי פירקא. כתב מוה"ר ההמ"ח ויש לראות דלמאי אצטריך לומר לקמן בהאי פירקא. (ב) שם נ"ה ע"ב ברש"י ד"ה באחיותיהם, בבני ישי משתעי. וכתב ע"ז ויש לראות מה כוון רש"י בזה והוא פשוט. ותירץ בזה החכם הרן פרץ יצ"ו וכו'. (ג) שם דף נ"ו ע"א רש"י בד"ה ואת ערובתם תקח במלחמת שאול כתיב. וכותב ע"ז דמה כוון רש"י בזה. (ד) שם ק"ה ע"ב ברש"י ד"ה ויקברו אותו, ביהושע כתיב ע"כ. ויש לראות למאי אצטריך רש"י ז"ל לומר ביהושע כתיב דזיל קרי בי רב הוא, והמפרשים כל אחד לדרכו פנה, ושמעתי מרבי ומורי נסים כייאט זלה"ה וכו', עכ"ל. ועיין בתרומת הדשן לרבי צמח כהן שגם הוא התייחס לשאלה הזאת. ועיין בראש משביר לרבי משה בירדוגו. (ה) עירובין (דף מ"א ע"ב ד"ה אגב) על רש"י בד"ה מבטן שאול, יונה בן אמיני קאמר ליה. ושם מביא שהרב שנות חיים מתרץ את זה. (ו) פסחים (דף ס"ד ע"ב) ברש"י ד"ה דמו לא נאמר, בבכור כתיב אך בכור שור. ועיין גם בכסא רחמים חורי ז"ל. (ז) שם ע"ב ברש"י ד"ה וחגותם אותו, בחג הסוכות כתיב. (ח) שם ע"ה ע"א ברש"י ד"ה על שפך הדשן ישרף, סיפא דההוא קרא דכתיב בהו באש הוא. (ט) יומא (דף פ"ב ע"א) ברש"י ד"ה כי כאשר יקום, בנערה המאורסה כתיב. (י) שם (דף פ"ג ע"ב) ברש"י ד"ה ראו נא כי אורו עיני, ביהונתן כתיב. ועיין עוד בזה בספר שערי ניחומים חורי ז"ל. (יא) חגיגה (דף ה' ע"א) ברש"י ד"ה ומטי גר, בהאי קרא כתיב. ועוד שם ולא יראוני בהאי קרא כתיב עכ"ל. ושם מביא גם פירו' ש מהר"ף שעל עין יעקב שהתייחס גם הוא ליישב את זה. (י"ב) חגיגה (דף כ"ז ע"א) ברש"י ד"ה ויאסף כל איש ישראל, בפלגש בגבעה כתיב. (י"ג) סוטה דף מ"ט ע"א בד"ה ויהי המה הולכים הלך ודבר, בדברי תורה ובאליהו ובאלישע כתיב. ושם מזכיר שהרב שנות חיים מישב את זה. (י"ד) בבא קמא (דף ט"ז ע"ב) על רש"י בד"ה ויקברוהו במעלה, בחזקיה כתיב. וישכבוהו במשכב, באסא מלך יהודה כתיב. (ט"ו) ב"ק (דף ס' ע"ב) רש"י ד"ה אם אמרנו נבוא העיר, בארבעה אנשים מצורעים כתיב. ועיין בכסא רחמים ובתרומת הדשן ובהר"ף שעל עין יעקב בזה. ועיין בענין הזה בע"ז (דף כ"ז ע"ב) ששם רש"י האריך בענין הזה ואין ספק שצריך להסביר כונתו גם לפי הפשט ועיין מה שכתבתי בפנים הספר. (ט"ז) סנהדרין (דף מ"ז ע"א) רש"י ד"ה נבזה בעניו נמאס בתהילים (כ"ד) כתיב מי יעלה בהר ה', ושם המקור בתהילים הוא (ט"ז) מי יגור באהלך וכמו שהגיה מסורת הש"ס, ומוה"ר ההמ"ח ז"ל הסבירו לתקן הגירסא בדרך דרוש.

שמה שהוצרך רש"י ז"ל לציין כל המקורות בהיות שבזמנו עוד לא נתחבר מסורת הש"ס, והיה צורך לציין שלא כולם בקיאים במקרא, ורש"י ז"ל שכל מטרתו לעזור לקורא להבין את הפשט, במקום גדולתו מצינו ענותנותו, ועיין מה שכתבתי בזה בפנים הספר (שבת דף נ"ד ע"א), וזה האמת לע"ד גם אם יש סמוכים לשיטה השנייה, ובפרט אם נוסיף על זה מה שראיתי למרן החיד"א בספרו יעיר אוזן (ערך א' אות קי"ט) שהביא דעת התוס' (בתרא דף קי"ג) שכתבו דזימנין האמוראים לא היו בקיאים בפסוקים, ושם הביא שכן כתב מהרי"ל (סימן קמ"ט), ואף שהוא ז"ל תמה על דבריהם ע"ש, וכן הראוני לשדי חמד (ערך א' אות רצ"ט) שהאריך למעניתו בענין הזה. מכל מקום נקטינן פלגא שתלמידי דבי רב בוודאי צריכים וצריכים לציוני המקראות, ובודאי שרש"י לא כתב פירושו רק לגאוני עולם אלא גם לאלו שבגדר זיל קרי ביה רב, אמנם החידוש שבפירושו שגם גאוני עולם מוצאים בו טעם.

ואמנם אחר כך ראיתי ששיטה הזאת לא נפלאה ולא רחוקה היא, והיתה שיטה רווחת אצל הרבה גאוני עולם, ומאד נפוצה בימים ההם שלא רק אצל רבני הראשונים של ג'רבא כמו שצינתי למטה שגם ראב"ד רבי אהרן פרץ זצוק"ל גם הוא התייחס לזה כמובא בהערה (מספר 2 אות א-ב), וגם בספרו משחת אהרן (שבת דף נ"ד ע"א ד"ה גמ' מאי). מתייחס לזה, וידוע שספר בגדי אהרן משחת אהרן ז"ל עבר הגהתו המדוקדקת של אחד מגאוני תוניס הרב יהודה נאג'ר הרב המחבר אלפי יהודה על שבועות, ושבות יהודה על המכילתא וחגי יהודה ועוד, ולא העיר שם שזה ח"ו דבר יוצא דופן, וכן רבי ניסים כייאט שהיה מורם ורבים גם הוא התייחס לזה כמובא בהערה (מספר 2 אות ד'), וכן בכסא רחמים לרבי רחמים חורי הראשון דרך בזה בפסחים (ס"ד ע"ב), וכן בחידושו בבא קמא (דף ס' ע"ב), וכן בספר שערי נחומים לבנו רבי מנחם חורי ז"ל ביומא (דף פ"ג ע"ב) כמובא בהערה (מספר 2 אות י'), וכן בתרומת הדשן להרב צמח כהן ז"ל בשבת (נ"ד ע"א) כמובא בהערה (מספר 2 אות א') וכן עיין עוד בתרומת הדשן בבבא קמא (דף ס' ע"ב) שמסביר מה שהוקשה לרש"י ז"ל שכתב בד"ה אם אמרנו, בארבעה אנשים מצורעים. ובהערה (אות ד') ציינתי שכתב והמפרשים כל אחד לדרכו פנה, ושם באות י"א הזכרתי שמביא שגם הרי"ף שעל עין יעקב מתייחס לזה, וכן בהרי"ף בבא קמא (דף ס' ע"ב) שהזכרתי בהערה (מספר אות ט"ו) גם הוא התייחס שם לשאלה הזאת. וכן הראני ידידי רבי יהושע אביעזיזי הי"ו לספר ראש משביר להרב משה בירדוגו ז"ל דחזי מאן גברא אסהיד עליה הרב החיד"א, שכותב עליו (ערך מ'

משביר, ועיין שם עוד בערך ראש משביר), וז"ל; משביר, חיברו הגדול מורנו רבי משה בירדוגו ז"ל, וכו', ושמעתי מהרב המופלא חסידא קדישא כמוהר"ר חיים בן עטר זלה"ה שהיה מספר בשבחו ביושר עיונו בעומק העיון וכו', עכ"ל. שגם הוא התייחס לזה בשבת (דף ק"ה ע"ב) במה שכתב רש"י ז"ל, ויקברו אותו, ביהושע כתיב. וראה בהערה (מספר 2 אות ד'). וכן הרב שנות חיים שמוזכר הרבה בספר הזה, גם הוא דורך בדרך הזאת בספרו שנות חיים (פרשת קרח דף קע"א ע"ד) על מה שכתב רש"י בעירובין (דף י"ט ע"א) מבטן שאול, יונה בן אמיתי קאמר ליה. שהסביר מה שהוקשה לרש"י שאמר יונה בן אמיתי קאמר ליה, ומסביר בדרך דרשה, ושם הרב המחבר מביא שמהרש"א (רבי שלמה אלגזי) ז"ל בספרו תאוה לעינים דחה דברי הרב שנות חיים, ופירש מה שפירש, משמע שגם הרב שלמה אלגזי מחזיק בשיטה הזאת, וראה מה שכותב עליו מרן החיד"א (מערכת גדולים ערך שי"ן אות כ"ג), ועיין עוד בשנות חיים (פרשת ויגש דף נ"א ע"ב) על מה שכתב רש"י בסוטה (דף מ"ט ע"א) בד"ה ויהי המה הולכים הלך ודבר, בדברי תורה ובאליהו ובאלישע כתיב. שכתב וז"ל; נראה שהוקשה לרש"י וכו' לזה אמר ובאליהו ובאלישע כתיב. וראה בהערה (מספר 2 אות י"ג), ועיין עוד בשנות חיים (פרשת אחרי דף קכ"ט ע"ב), שכתב על רש"י בבא קמא (דף י"ז ע"א) ד"ה ושמח משענתי על פני הנער, באלישע כתיב על שהחיה בן השונמית, וז"ל; ויש לדקדק מה בא לאשמועינן, ואם בא לפרש כמו שהוא דרכו לומר בחזקיהו כתיב באלישע כתיב, שרש"י פשטני, כיון שאמר באלישע ידעינן שהחיה בן השונמית. עכ"ל נראה שדוחה קצת הדרך הזאת, אמנם בישובו שם מיישב גם מה שרש"י מדגיש באלישע כתיב. ובודאי מי שרגיל בספרים של התקופה ההיא ימצא הרבה ספרים שכתבו וחיידשו בשיטה הזאת, ואפשר להסביר הטעם של הראשונים בשני פנים, א) מרוב הערכתם לרש"י שנכתב ברוח הקודש וכו' כמו שהבאנו בתחילת דברינו, היה נראה חוסר כבוד לחשוב על רש"י שירד כל כך לרמת הקורא הפשוט שגם מקרא לא ידע, ב) או שברור שידעו וגם ידעו שפשט הדברים שמטרת רש"י הראשונה להגיד לקורא המקור של המקרא, אך בהיות שרש"י כתב פירושו לפי הסוד ויש בו רזין עילאין, אם כן אין מן הנמנע שיש לו עוד כונה ע"פ הדרש והפלפול, ויתכן גם על פי הסוד, ומצאו לנכון לפלפל בו וגם לדקדק בו כדרך שרגילים בספרי הדרוש לדקדק כמה דקדוקים במקראות כדי לבסס על זה הדרשה, שלא בהכרח שהדקדוקים האלו אין עליהם תשובה. וכן כדרך שרגילים לעשות לבושים בסוף המסכתא, וכמו שרואים גם בסה"ק הזה, שלא עלה על דעת אף אחד שכך התכוון התנא ע"פ הפשט, ואין זה ספק שזה נבע מהערך הגדול שמיחסים ושצריכים להתייחס לדברי התנאים

הראשונים כמלאכים קדושי עליון שאף שיחת חולין שלהם צריכה לימוד, וכמדומני שראיתי ע"ש האר"י ז"ל שגם בדברי התלמוד יש ארבע בחינות פרד"ס.

ובדרך זו אפשר להבין גם מה שפירש בדרך פלפול כוונת התוס' (יומא דף נ"ו) ד"ה תנו רבנן שכתבו בסוף דיבור וקל להבין, וכן בפסחים (דף ע"ד ע"א) מסביר בדרך פלפול כוונת רש"י שכתב בתחילת הפרק כיצד צולין, ואין המשך דיבור רש"י על זה כלום, אף שידוע שבכל פרק ופרק כך דרכו של רש"י לכתוב שם הפרק, מהטעם הפשוט כשכתב חיבורו ראשונה לא כתב אותו על דפי הגמ' רק על קונטרסים כמו שמזכירים אותו התוס' בכל מקום, והיה צורך לציין תחילת כל פרק.

טעמא מפרש בגמ'.

והנה מה שהארכנו בטעמים לגבי השיטה לפרש כוונת רש"י בציוני מקראות שרש"י מציין, הוא נכון גם לגבי השיטה מה שבספר הקדוש הזה מוה"ר הרב המחבר מסביר בדרך פלפול בהרבה מקומות איפה שרש"י במשנה כותב מפרש בגמ', או טעמא מפרש בגמ', עיין למטה בהערה ולדוגמא אזכיר מה שכתב בפסחים (דף ע"ד ע"א ברש"י ד"ה כיצד צולין) שכתב רש"י בד"ה שפוד של רמון טעמא מפרש בגמ', וכתב עליו ההמ"ח ז"ל ויש לראות למאי אצטריך רש"י לפרש ענין זה ולומר טעמא מפרש בגמ' שהרי מבואר ענין זה בהתחלת הגמ'. עכ"ל. וכך הוא לשון הקושיא בכל המקומות שציינתי בהערה³ למעט בחולין דף י"ג ששם לשון הקושיא, יש לראות דלמאי אצטריך רש"י לומר דבגמ' פריך על זה. ע"כ. והנה לע"ד שטעמו של רש"י שמסביר גם דברים המוזכרים בתחילת הגמ' בהיות שפירוש מיועד גם לבעלי משנה, וכמו שכתוב באבות בן עשר למשנה, וגם רואים בהרבה מקומות ששיטת רש"י בפירושו הוא בנוי שדואג לקורא שלא יתעכב בהבנת הדברים, מי שלא שיעלה בדעתו שאם ימשיך יתברר לו הדברים כשמלה, וירוך כל קורא בו, ולפני שימשיך המשפט הבא שיהא ברור המשפט הראשון על בוריו,

3. א) שבת (דף ל"ח ע"ב) באמצע ד"ה עוד שם. ב) פסחים (דף ע"ד ע"א) ד"ה רש"י כיצד צולין. ג) יומא (דף פ"ב ע"א) ד"ה רש"י או. ד) בבא קמא (דף י"ז ע"א) ד"ה רש"י הבהמה מועדת. ה) עבודה זרה (דף ס"א ע"א) ד"ה עוד כתב, ושם מביא מה שפירש בזה הרב עלה דיונה. ו) ע"ז (דף ס"ב ע"א) ד"ה רש"י השוכר, וגם שם מביא הסבר מהרב עלה דיונה, ז) חולין (דף י"ג ע"א) ד"ה שחיטת עכו"ם. ח) חולין (דף פ"ו ע"ב ד"ה) שחט. ועיין עוד קושיא דומה לזה בספרו בבא קמא דף ל"ג ע"א ברש"י ד"ה כמשפט, שמקשה דהרי מבואר בגמ' באותה סוגיא.

ועיין עוד מה שהקשה הרב המחבר בפסחים (דף ק"כ) קושיא דומה על מה שהסביר רשב"ם ז"ל, שדבריו הם דברי הגמ' בהמשך, והנה בהערה (מספר 3 אות ה') ציינתי שבע"ז דף ס"א ע"א וס"ב ע"א, מביא הסבר לזה מהרב עלה דיונה ז"ל (להרב יונה בן משה בנימין זאב נדפס פירדא שנת תנ"ד), והאמת שנוסח הקושיא שם (בדף ס"א ע"א) בזה הלשון; לכאורה קשה למה לי לרש"י להודיע כאן מה שמפרש בגמ'. ע"כ. וכן בדף ס"ב ע"א הלשון הוא כך; רש"י ד"ה השוכר וכו' דסתם יינן מבעיא לן בגמ' וכו', בלימוד הישיבה העלתי שהן שני דיבורים של רש"י אחת הם, משום דקשה לרש"י וכו' לכך פירש רש"י וכו' ובגמ' מפרש לה שפיר, עכ"ל. וההבדל בין שתי השאלות הוא ברור, דכוונת בעל עלה דיונה ז"ל למה רק כאן רש"י הוצרך לומר מפרש בגמ' הרי כל משנה יש עליה הסבר בגמ' ובודאי מה שרש"י מציין מפרש בגמ' רק קושיא בולטת שקשה להמשיך בדברי המשנה, גם אם הקושיא באותו דף. מ"מ אפשר לומר דבעצם כונת מוה"ר ההמ"ח כך כמו הרב עלה דיונה, גם אם התנסח קצת אחרת.

המקור לבאר הקושיא הנעלמת בפירוש רש"י.

עוד רגע אחד אדבר בענין פירוש רש"י על הקושיא הנעלמת שבפירוש רש"י וכך מגדיר אותה מוה"ר המחבר בספרו קרני ראם דף מ"א וז"ל; ונראה לי לומר במה שיש בידינו קבלה על דברי רש"י שאין רש"י מקשה קושיא בהדיא אלא אם כן יש קושיא אחרת נעלמת, ובמה שיתרץ רש"י בקושיא המבוארת יתורץ גם כן כן הקושיא הנעלמת, ושם בסוף פתיחתי לספר כתבתי שהרב המחבר בספרו קרני ראם בחמשה מקומות מסביר קושיא הנעלמת, ובשני מקומות מביא גם הסבר מראב"ד רבי אהרן פרץ ז"ל, ולעומת זה הבאתי שהרב תועפות ראם להרב מרדכי קרבליז ז"ל והרב קרני רמים לרבי שאול כהן ז"ל מסתייגים מזה ע"ש. וכעת רציתי לציין מה שראיתי בספרו זה תולדות יצחק בחידושיו לר"ה (דף כ"א ע"ב) הקדמה שיכולה להיות מקור לקבלה הזאת, והוא מה שהביא משם הרב שארית יוסף ז"ל; ידוע הוא מה שכתב בשארית יוסף בנתיב הקושיות בכלל הרביעי, וז"ל; כשרש"י ז"ל אומר ואם תאמר או אחד מן הלשונות שהם לשון קושיא יש לעיין בו, שהרי דרכו הכולל אינו [אלא] שהולך ומפרש ומפירושו נדע הקושיא, ועל דרך זו פירש מורי הרב רבי יוסף טיטצ'ק ז"ל גבי (במדבר י"ב כ"ב) וחברון שבע שנים נבנתה אשר הקשה רש"י ז"ל, וז"ל; אפשר שבנה חם את חברון לכנען בנו הקטן קודם צוען למצרים בנו הגדול, אלא שהיתה מבונה על אחת משבעה בצוען, ובא להודיעך שבחה של ארץ ישראל, שהרגיש רש"י כי מה בא להשמיענו אם נבנתה קודם

מצרים או לא, לזה אמר תקשה עוד קושיא אחרת יותר חזקה, והיא שאי אפשר שנבנתה קודם, ועם תירוץ הקושיא ההיא תתרץ מה בא להשמעינו, והוא שמגיד שבחה של ארץ ישראל עכ"ל. ע"ש. וכן ראיתי בספר באר היטב על הרא"ם (להרב משה מת תלמיד מהרש"ל נדפס לראשונה פראג שע"ב והודפס לאחרונה בחומש המאורות הגדולים) שהביא פירוש זה משם הנ"ל. והנה דברי תורה עניים במקום אחד ועשירים במקום אחר, דמזה יש סמך גדול לשיטה הזאת מהרב יוסף טייטצ'ק ז"ל שכתב עליו מרן החיד"א בשם הגדולים (מערכת ספרים ערך בית יוסף אות נ"ט) שהוא אחד מהשלושה שהיו ראויים בזמן מרן לחבר ספר כמו בית יוסף, ועיין עוד מגדולתו שם במערכת גדולים (ערך מוהר"ר יוסף טייטצ'ק אות קל"ד). וכן בקודש חזיתיה להרב בגדי אהרן שכל הספר מלא כמעט כל דף ודף להסביר את הקושיא הנעלמת אפילו מבלי לראות צורך לציין שהוא מתכוון להסביר הקושיא הנעלמת, ולדוגמא אציין מה שראיתי לו בפרשה אחת וישב בכמה דיבורים שם שמסביר קושיא הזאת וז"ל; ד"ה וישלחו מעמק חברון פירש"י והרי חברון בהר וכו' ע"ש. הוקשה לו דמעמק חברון קרא יתרה הוא כי מודעת זאת שבחברון ישב יעקב, וכששלח את יוסף מחברון שלחו, והוסיף להקשות על מה שכתב מעמק דמשמע דחברון היא בעמק, והרי בהר היא ובתירוצו מתרצי תרוייהו, עכ"ל. וכן עוד שם בד"ה והבור ריק, פירש רש"י ממשמע שנאמר והבור ריק איני יודע וכו' ע"ש הוקשה לו דהבור ריק אין בו מים כולי קרא יתרה הוא, וכו' והוסיף להקשות גם כפל הלשון וכו' ובתירוצו מתרצי שניהם וכו' עכ"ל. ועיין לו עוד שם בד"ה וגמליהם נושאים, ובד"ה ויהי בעת ההיא, ובד"ה עולה תמנתה, ועיין לו בפרשת שלח שגם הוא הסביר בפסוק וחברון שבע שנים נבנתה כמו שהסביר הרב יוסף טייטצ'ק שהזכרנו לעיל, ולא זכר שר מהרב הנ"ל. ומעתה חובה עלינו לבאר מה שכתב מוה"ר רבי שאול כהן ז"ל בהקדמתו לספרו קרני רמים ח"א (דף 14) על הקושיא הנעלמת לא אכתוב כי לא נסיתי בזה מנעורי, וידוע שמוה"ר רבי שאול הכהן הוא מגדולי תלמידיו של מוה"ר רבי צמח הכהן ז"ל בעל תרומת הדשן שהוא תלמידו של מוה"ר רבי אהרן פרץ שראיתי שמזכירו בספרו עשרות פעמים בשם מורי ורבי, אלא כנראה שמאותו דור התחיל להשתנות שיטת הלימוד בג'רבא שידוע שגם רבי צמח הכהן גם הוא קבל תורתו מרבני תוניס וכמו שראיתי בספר מלכי תרשיש (דף שט"ו), שמביא מה שכתב בספרו חולת אהבה (דף קכ"ז) בזה הלשון; וגם נהירנא כד הוינא טליא בעיר תוניס וכו', עכ"ל. ובענינים בקשר שינוי שיטת הלימוד אסתפק לציין לתרומת הדשן על הש"ס (ביצה דף ט' ע"ב ד"ה אמר ריו"ח, ובנזיר דף מ"ח ע"ב ד"ה דתניא, ועוד מקומות), וכן לכסא רחמים (חגיגה דף

ו' ע"א ד"ה אמר אב"י, וכן בנזיר דף מ"ח ע"ב ד"ה יכול, ועוד מקומות). וע"ש בנזיר שתרומת הדשן וכסא רחמים שניהם נתגבאו בסגנון אחד, וע"ש כי קיצרתי. ונראה שגם שתמיד מיחסים ששיטת הלימוד בג'רבא השתנתה בדורו של הגאון רבי יצחק צדיקה כמו שכתב מורי ורבי מוהר"ס נר"ו במידות הרחמים (פרק א' דף א') ועוד, אבל בוצין בוצין כבר התחילו מזמנו של רבי צמח כהן ורבי רחמים חורי ורבי שאול כהן זכר כולם לחיי עוה"ב, שחיו כשני דורות לפני רבי יצחק צדיקה ז"ל.

ספריית הרב המחבר, וסדר הדורות.

חוסר הספרים שהיה באותם הדורות בא לידי ביטוי בספרו של מורינו הרב המחבר בכמה מקומות, בדף ס"ט כותב; ודברי הרב בעל חידושי אגדות ז"ל לא ראיתים בספרו כי לא בידי ספר חידושי אגדות כי אם בהעתקה בספר שנות חיים ז"ל שהביא דבריו. ובדף קכ"ה כותב; ועם היות שאין ספר בעל הלכות גדולות מצוי בידיו וכו', ע"כ. ובדף רל"ב כותב; וספר חידושי אגדות לא זכיתי לו ולא בא לידי, ובדף ת"ד כותב; וצריך לראות דברי הכסף משנה במקומן שאין ספרו מצוי אצלי, ובדף תפ"ו כותב איך הוא ורבי אהרן הלכו ביחד לחפש הספר הנדיר בימיהם מהרש"א חידושי הלכות וכך הוא כותב; אחר ימים בא אלי החכם הנז' [רבי אהרן פרץ ז"ל] ואמר שהרב חידושי הלכות וכו' הלכנו שנינו וחפשנו וכו', וכן בעוד מקומות משמע שלא היה בידו ספר חידושי הלכות, וגם מהרש"א שמזכיר אותו תמיד שכונתו על רבי שלמה אלגזי, הרב המחבר לא ראה רק מצטט אותו ממה שכתב בספר שנות חיים, ועיין מה שכתבתי בברכות דף ו', ודרך אגב אציין שכותב בדף שס"ב שדפוסי התלמוד שהיו בידו הם דפוס אמשטרדם וינצייה,

והנה רואים שעם כל הגאונות והשליטה בש"ס ובמדרשים ותו"כ וספרי וספרא כמו שיראה הקורא מהספר הזה וספרו השני קרני ראם וזרע יצחק, עם כל זאת סבלו מחוסר ספרים משוע, שבתקופה של הרב המחבר ידוע שאפילו בערים מרכזיות סבלו מחוסר ספרים, על אחת כמה וכמה בג'רבא שמוגדרת באותו זמן ככפר כמו שכותב הרב תועפות ראם (דף כ"ח) ראיתי בכתיבות יד החכם הרב יצחק נ"ע מכפר ג'רבא, ולזה אין לתמוה שבקצת מקומות דבריו ז"ל לכאורה לא תואמים סדר הדורות, (ראה בדף צ"ט בענין הראב"ד ביחס לתוס', ובדף ק"ו בענין הרמב"ם ביחס לרש"י, ובזרע יצחק דף קכ"ח בענין מהרש"ל ביחס להרמ"א) וכן בפנים דף שצ"ג במסכת בבא בתרא (דף צ"ט ע"א תוספות ד"ה דמצדדי) שם הוא כותב יש לראות מה חידשו התוס' ז"ל על דברי רש"י [רשב"ם] שגם רש"י פירש כן ומה

הוסיפו על דבריו ז"ל. עכ"ל. וידוע דרשב"ם הוא אחד מבעלי התוס', ואגב נציין בדף שניט בד"ה וענין, שם הביא פירוש התוס' בע"ז (דף ה' ע"ב) וכתב עליהם ויש לראות מה חידשו והוסיפו התוס' על דברי רש"י, ושם הביא מה שתירץ לזה הרב עלה דיונה, וכן ראיתי להרב שנות חיים (תרומה דף פ"ז) שהקשה קושיא כזאת, ע"ש. וידוע דבהרבה מקומות התוס' מפרשים פירוש רש"י מבלי להזכיר אותו, משתי סיבות, או שגם הם פירשו או הבינו לפני שראו ברש"י, דנראה בזמנם לא כמו בימינו שמסתמא מי שלמד התוס' בשלב שלפניו למד רש"י, או שעוד מפרשים שלפני רש"י ככה פירשו.

והנה בענין סדר הדורות אצטט מה שכתב בקונטרס תו חיים (להרב הר"א כרמולי נדפס בתחילת ספר שם הגדולים להרב חיד"א), ששם מביא רשימת ספרי הרב חיד"א ושם באות ט"ו מביא שהרב חיבר ספר העלם דבר שבו ק"ן השגות והשמטות שנשמטו מגדולי ישראל סדר הזמנים משנות דור ודור ודורשיו, ולכן שאלו שלא מדעת להקשות מדברי התלמוד על הרב, ומסברת אחרון על קדמון והוא ספר הראשון שחיבר בבחרותו כבר שיתסר וכו' עכ"ל. ועיין עוד בהקדמת הגאון בעל סדר הדורות בענינים האלה. והנה עוד סיבה שאין להתפלא על כל מה שכתבתי למעלה, דבזמן מוריני הרב הגאון המחבר עוד לא יצא לאור עולם אפילו ספר הדורות בן דורו של הרב המחבר (בעל סדר הדורות נ"ע שנת תק"ט), שהוצאתו ראשונה היתה שנת תקכ"ט כמבואר בהקדמת המסדר (דף 14 למעלה), ארבע עשרה שנה אחר פטירת רבינו המחבר, ואיני צריך לומר ספר שם הגדולים שנדפס לראשונה שנת תקל"ד כמו שכתב בתו חיים הנ"ל אות ע"ז. ואמנם ספר יוחסין מוה"ר המחבר ז"ל מזכיר אותו בדף ר"ב.

סקירה קצרה על ספרים ורבנים המוזכרים הרבה בספר הזה.

ספר שנות חיים, להגאון רבי חיים חזן ז"ל נדפס בוינציה שנת תנ"ג דרשות ופלפולים בסוגיות הגמ' והמדרשים על סדר הפרשיות, סבו של הרב הגאון הנודע רבי יוסף חזן בעל חקרי לב על השלחן ערוך כמבואר בהקדמת בהסכמת המסכים רבי דוד פארדו ז"ל.

הספר הזה אפשר לומר ששמש בסיס לספר הזה, שכמעט בכל דף ודף מוזכר הספר הזה, ולא רק זה, גם שמש הספר הזה כמראה מקומות להרבה ספרים ובעיקר למהרש"א רבי שלמה אלגזי, וכל מקום שמזכירו הרב המחבר מספר שנות חיים ראה את הדברים, ומחוסר הספרים צוטט מהספר הנ"ל וכמו שהתבטא